

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊՐՈՖ. Լ. ՍԵՄՅՈՆՈՎ

Ա Մ Ա Ն Ո Ր

մասնորի (նոր տարվա) գաղափարը սերտորեն կապված է օրացույցի հետ, իսկ վերջինս կախում ունի օգտագործվող տոմարական սխեմանից:

Այն օրացույցները, որոնցից մենք ներկայումս օգտվում ենք, ունեն երկար պատմություն: Բազմաթիվ գիտնականների աշխատանքների շնորհիվ մենք հնարավորություն ենք ստացել այսօր, առանց որևէ դժվարության օգտվելու պատի կամ անղանի օրացույցից: Օրեցօր հերթականությամբ պոկելով օրացույցի թերթիկները, մենք վերջ ի վերջո հասնում ենք վերջին թերթիկին և արդեն ստիպված ենք լինում զննել նորը, որի հենց առաջին թերթիկի վրա գրված է լինում «նոր տարի» — ամանոր, որն այժմ համարվում է հունվարի 1-ը:

Ինչո՞ւ է անպատճառ հունվարի 1-ից սկսվում նոր տարին, գիտականորեն որքանո՞վ է ճիշտ այդ մոտեցումը և ինչո՞վ է պայմանավորված այն:

Գիտական տեսակետից ելնելով, մենք կարող ենք տարվա ցամաքացած օրն անվանել ամանոր և դրանից սկսել նոր տարին և ոչ մի սխալ գործած չենք լինի:

Մարդկության զարգացման պատմությունը ցույց է տալիս, որ բոլոր հասարակությունների պայմաններում խիստ անհրաժեշտ է եղել հաշվի առնել ժամանակը, գիտակցորեն օգտագործել այն: Տնտեսական և կուլտուրական կյանքի զարգացման աստիճանի հետ կապված լինելով ժամանակի հաշվման եղանակը կարող է լինել շատ պարզ կամ բարդ (երկու դեպքում էլ գիտականորեն հիմնավորված):

Ամենաառաջին շրջանում, երբ մարդ գրանդվում էր վայրենի վիճակում և իր անունըր ձեռք էր բերում նախնական որսորդությամբ, մարդուն պետք էլ չէր կատարելագործված օրացույց. նա բավականանում էր օրը բաժանելով մի քանի մասի՝ առավոտ, կեսօր, երեկո և գիշեր: Այդ շրջանում բոլորովին էլ հարկ չկար որոշելու նոր տարվա օրը:

Հետզհետե, երբ մարդկային հասարակությունը զարգանում է և արդեն առաջանում են ցեղեր, բարդանում են և տնտեսական պայմանները, առաջ է գալիս պահանջ՝ ընտրելու ժամանակի ավելի մեծ միավոր: Ժամանակի այդպիսի միավոր մարդկությանը տրամադրում է հենց ինքը բնությունը, այն է՝ լուսնի փուլերը: Մի շարք տարիների փորձը այդ ժամանակի մարդկային հասարակությանը համոզում է, որ լուսնի փուլերը կանոնավոր կերպով կրկնվում են: Քանի որ լուսնի փուլերի կրկնվելը, այսպես կոչված լուսնի սինոդիական ամսվա տևողությունը հավասար է 29,5306... միջին օրվա, իսկ այդ թիվը, բացի նրանից, որ պարբերական կոտորակ է և ուստի անհամաչափելի է միջին օրվա հետ, այն ժամանակվա մարդկության համար մեծ արժեք էր ներկայացնում: Հետևանքը լինում է այն, որ լուսնային ամիսը բաժանվում է քանականորեն 4 մասի. ա) նորալուսնից մինչև լուսնի առաջին քառորդը (երբ լուսավորված է լինում լուսնի կեսը), որը տևում է մոտ 7 օր և մի քիչ ավելի (չմուռանաք էպոխան), բ) առաջին քառորդից մինչև լիալուսինը՝ դարձյալ 7 օրից մի քիչ ավելի, գ) լիալուսնից մինչև լուսնի վերջին (երրորդ քառորդը), նույն տևողությամբ և դ) վերջին քառորդից մինչև նորալուսինը, էլի մոտ 7 օր...: Այստեղից առաջանում է ժա-

մանակի միջանկյալ միավոր, այսպես կոչված շաբաթը, որը բաղկացած է 7 օրից և որն օրացույցում պահպանվել է մինչև մեր օրերը: Հետագայում, երբ զարգանում է սոսողաբաշխությունը, արևմտյան ժողովուրդների կողմից շաբաթվա օրերին տրվում են արեգակի, լուսնի և հնում հայտնի հինգ մոլորակների անունները, իսկ արեգկյան ժողովուրդները պահպանում են նրանց անունները համարյա թե հերթական կարգով. օրինակ՝ հայկականում՝ միաշաբաթ (հետագայում՝ կյուրակի), երկուշաբաթ և այլն, վրացականում՝ էրշաբաթի (կվիրա), օրշաբաթի և այլն: Նույնը դիտվում է և ուսասկանում շաբաթվա անունների նկատմամբ:

Թե որքան երկար էր համարվում լուսնի ամսվա տևողությունը, վկայում է այն փաստը, որ հնում լուսնի ամիս ասած գաղափարը համարված էր համարվում «մեկ տարվա» գաղափարին և մարդկանց տարիքը հաշվում էին լուսնի ամիսներով: Դրանով պիտի բացատրեն Ս. Գրքում բերված տվյալներն այն մասին, որ այսինչ նահապետն ապրել է 969 տարի, այլ կերպ ասած՝ 969 լուսնային ամիս կամ մեր այժմյան հաշվով՝ մոտ 70—72 տարի: Ինչպես տեսնում ենք, 70—72 տարին այնքան էլ մեծ տարիք չէ և շատ ու շատ սխալ է այն կարծիքը, որ հնում մարդիկ եղել են «երկարակյաց»: Այդ հաշվով մեր ժամանակվա 57 տարեկան մարդը ըստ նրանց հաշվի կլինի 705 տարեկան, իսկ 68 տարեկանը՝ 940 տարեկան, քանի որ մեր 19 տարիների տևողությունը հավասար է 235 լուսնային ամիսների տևողության:

Այդ մասին շատ զեղեցիկ է արտահայտվում 7-րդ դարի մաթեմատիկոս և աստղաբաշխ Անանիա Շիրակացին (տես «Տիեզերագրություն և տոմար», Հայպետհրատ, 1941 թ., § ԽԲ). «Տեսանելով զառաջնոցն զլուսինն լցեալ և մաշեալ, իմացան զանցաւորութիւն կենաց իւրեանց և ասացին թէ՛ «մեզ է պատկեր»:

Անցնում են դարեր, հազարամյակներ, փոխվում են մարդկային հասարակության տնտեսական պայմանները, սկիզբ է դրվում նաստակյաց կյանքի, նախնական հողագործության: Այդ պայմաններում փոխվում է նաև օրացույցի նկատմամբ հղած պահանջը: Այժմ արդեն մարդուն պետք էր այնպիսի օրացույց, որն սկզբում մոտավորապես, իսկ հետագայում ավելի մեծ ճշտությամբ կարողանար ցույց տալ տարվա եղանակների սկիզբն ու վերջը: Եթե որսորդությունը որոշ կախում ուներ տարվա եղանակներից, ապա հողագործի համար դա ուներ դերակշռող նշանակություն ու արժեք: Սկզբնա-

կան շրջանում տարվա եղանակների դիտումները մարդկանց բերում են այն եզրակացության, որ 12 լուսնային ամիսներից հետո տարվա եղանակներն սկսում են կրկնվել, և ահա առաջանում է ամենամասնական օրացույցը, որի տարվա տևողությունը հավասար է լինում 12 լուսնային ամիսների տևողությանը, այսինքն՝ $29,5306 \dots$

$\times 12 = 354,3672$ միջին օրվա: Սակայն տարվա իսկական տևողությունը (այսպես կոչված տրոպիկական) հավասար է $365,2422 \dots$ միջին օրվա կամ 365 օր, 5 ժամ 48 րոպե, 46 վայրկյանի, ուրեմն, այդ օրացույցով նշվող տարին մոտ 11 միջին օրով կարճ էր իսկական տարուց, ուստի անհրաժեշտ էր ուղղել այն բացը, որը և կատարվեց: Սակայն այժմ էլ աստղաբաշխության զարգացման բարձր աստիճանի պայմաններում, իրանում գործածության մեջ է դեռևս այդ հին, «լուսնային» կոչվող օրացույցը:

Ժողովուրդների տնտեսական և կուլտուրական զարգացումն իր հետ բերեց նաև ժամանակի հաշվման եղանակի կատարելագործում: Պահանջ դրվեց պահպանելով լուսնային ամիսը որպես միավոր, կազմելու այնպիսի մի օրացույցային սխեման, որ տարվա եղանակների սկիզբն որոշեր մեծ ճշտությամբ: Այդ ուղղությամբ հսկայական աշխատանք են կատարում բաբելոնական աստղաբաշխները: Նրանք ստեղծում են օրացույցային թեև բարդ (նահանջ և սովորական իրար անհավասար տարիներով) սխեման՝ սովորական (այսինքն 12-ամսյա) և նահանջ (13-ամսյա) տարիների համախմբվածությամբ, բայց որը հնարավորություն էր տալիս, որ ա) յուրաքանչյուր ամսվա սկիզբը համընկներ նորալուսնի հետ, բ) վերջորոշ ժամանակաշրջանում (19-ամյա կամ 30-ամյա) մեկ տարվա միջին տևողությունը մոտավորապես համարվեց դառնար տրոպիկական տարվա տևողությանը: Այդ բաբելոնական, կամ ինչպես անվանում են լուսնա-արեգակնային տոմարն ընդունվում էր դեռ 3-րդ հազարամյակում մեր թվագրությունից առաջ համարյա թե բոլոր արևելյան ժողովուրդների կողմից: Առանց որևէ փոփոխության այդ պահպանվել է երբեքցիների տոմարում, որոնք ընդօրինակել են բաբելոնացիներից նրանց տոմարը, երբ Նաբոպոլոնոսոսի ժամանակ դերված էին Բաբելոնում: Այդ տիպի տոմարում նոր տարվա օրը միշտ տեղի է ունենում զարեանային գիշերանավասարի օրը, երբ արթնանում է բնությունը, զարնան սկսվում: Դրա հետքերը պահպանվել են մինչև այսօր մի քանի արևելյան ժողովուրդների մոտ, որոնք իրենց նոր տարվա օրը մեծ շքեղությամբ կատարում են հինգ

դարձնանային՝ գիշերահամալսարանի օրը (օրինակ՝ «Նոյմրուդ բայրամ»...):

Թեև Անանիա Շիրակացու ժամանակ ժողովուրդներից համարյա թե ոչ մեկը չէր օգտվում լուսնային տիպի նախնական օրացույցով, բայց և այնպես այդ հնութիւնն աղ-դեցութեան շնորհիւ նա վերոհիշյալ § ԽԲ-ում դրում է.

«Անուանք ամսոցն ո՛չ էին յիսկզբանէ: Այլ՝ սկսեալ յԱդամայ մինչև ի Մովսէս, զգարնանամուտն տարեմուտ անուանէին ամենայն ազգք: Եւ ամսոց անուանք ոչ գոյր, բայց միայն զառաջինն լուսինն զգարնան ատաշին լուսին անուանէին, և զկնի՝ երկրորդ լուսին, և երրորդ, և չորրորդ, մինչև երկոտասաներորդն և զողջոյն ամսն՝ այսպիսի անուամբ վարէին մինչև ի մուտն Գարնանային.....» (նույն գլխի շարունակութիւնը տալիս ենք, բայց իմաստի բացատրութիւնը տես ներքեւում):

«Բայց դամիսքդ հայոց ասացից, զի հայ ամսոցդ անուանք յառաջ քան զդնել թուականին Հայոց էին: Եւ ո՛չ քան զայն միայն, այլ և յառաջ քան զմարդեղութիւն Բանին Աստուծոյ՝ անուանեալ էին ամիսքդ այլոքիկ. և այս է պատճառն: Զի Հայկուն անուն աղեղնաւոր հսկայ՝ յազգէ Յաբեթի որդւոյ՝ Նոյի, եկեալ ի Բաբելոնէ՝ տիրեաց Հայոց: Եւ բնակեալ ի Հայս, և յանուն նորա կոչեցան Հայք, նոյնպէս որդւոց և դստերաց իւրոց եղ անուանա. զոր առեալ Հայոց զանուանա ուստերաց և դստերաց նորա եղին ի վերայ ամսոցդ՝ վասն մեծարանաց հօրն և զաւակացն. և են այսոքիկ. Նաւասարդ, Հոռի, Սահմի, և Մեհեկի, Արեգ և Մարերի դստերք էին Հայկին: Տրէ, Քաղոց, Արաց և Հրոտից որդիք էին Հայկին: Իսկ Մարգաց և Հարաւանց, զոր այժմ Ահկի կոչեն, այս է ի գործոց անուանեցան, զի ընդ այն ժամանակս ամառնայինք էին սոքա»:

Միևնույն ժամանակաշրջանում (3-րդ հազարամյակում մ. թ. ա.) Նեղոս գետի հովտում (Նգիպտոսում) առաջ է դալիս մի ուրիշ, շատ ինքնուրույն տոմարական սխեմա, որտեղ լուսինը ոչ մի դեր չի խաղում: Դա այսպես կոչված արեգակնային տիպի օրացույցն է: Ինչպես հայտնի է, Նեղոս գետի հովտի պաղարեութիւնը և ամբողջ տնտեսական կյանքը կախում է ունեցել Նեղոս գետի հորդումներից՝ երբ որոշ ամիսների ընթացքում այդ գետի ջուրը բարձրանալով

1. Մեր աշխատութիւնում՝ «Հայկական տոմար», մենք ապացուցել ենք, որ Հայկական հին շարժական տոմարում ապակատաստաղի տարվա համար այդ ա-միսները պիտի լինեն «գարնանային»: Այստեղ արտագրող գրչի սխալը պիտի համարել:

զուրա է գալիս ամիսներից և հեղեղում ամբողջ երկիրը: Մի քանի ամիս ջուրը բարձր մակարդակի վրա մնալուց հետո, կամաց-կամաց սկսում է իջնել, թողնելով հողտի վրա տիղմի հարուստ շերտ, որով և պայմանավորված է այդ երկրի բերքատվութիւնը: Հասկանալի է, որ Նգիպտացիներին պետք է հետաքրքրեին Նեղոս գետի ջրերի բարձրանալու և իջնելու ժամկետները, քանի որ դրանից էր կախված հողագործական աշխատանքների կանոնավորման հարցը սկզբում, երբ դեռ կառուցված չէին հսկայական ջրաբաշխման սխեմաներ և ջրամբարներ: Այդ շրջանում գիտութիւնը գտնվում էր քուրմերի ձեռքում և կենսորոնացված էր տաճարներում: Քուրմերի դիտումները հանգեցրին այն եզրակացութեան, թե Նեղոս գետի հորդումը սկսվում է այն ժամանակ, երբ երկնակամարի ամենափայլուն և պայծառ աստղ Միրիուր (եգիպտական Սոտիսը) առաջին անգամ դիտվում է առավոտյան արեածագից քիչ առաջ: Սոտիս աստղի դիտումներից հանվեցին տարբեր եզրակացութիւններ, տարվա տևողութիւնը հավասարեցնելով՝ 1. շատ հին դարերում՝ 360 օրվա, 2. հետագայում՝ 365 օրվա (3-րդ հազարամյակ մ. թ. ա.) և 3. վերջերս՝ (2-րդ հազարամյակ մ. թ. ա.) 365,25 օրվա: Իրենց տոմարը կազմելիս եգիպտացիները տարվա տևողութիւնը հավասար էին համարում 365 օրվա, այլ կերպ ասած՝ նրանց տարին մոտ 0,25 օրով ավելի կարճ է իսկական տարվա տևողութիւնից և հետևապէս՝ 4 տարում տալիս էր մեկ օրվա տարբերութիւն: Այդ հաշվումները պահպանվել են և մեր ժամանակակից օրացույցում, որի պատճառով էլ մենք այժմ յուրաքանչյուր 4-րդ տարվա (նահանջ տարի) փետրվար ամսում ավելացնում ենք մի օր՝ վերականգնելով ժամանակի հաշիւը: Սակայն եգիպտական քուրմերը քաջ գիտե՞նալով իրենց տոմարում գոյութիւն ունեցող այդ սխալը, ժամանակին չէին ուղղում այն, — այլ սպասում էին, որ 1.460 տարուց (4տ. X 365 = 1.460տ.) հետո սխալը կտնտակվելով կազմի մի ամբողջ տարի, որը և (այսինքն 1.461-րդ տարին) համարում էին նահանջ տարի (Հայկականում «նահանջից նահանջ» տարի): Այդ ամբողջ տարին հերթական համար չէր ունենում: Մյուս տարվանից նրանք սկսում էին արդեն նոր 1.460-ամյա այսպես կոչված «սոտիսական ժամանակաշրջանը» (Հայկական «Հայկյան շրջան»):

Այդ տոմարական սխեման շատ հետաքրքրական էր. տարին բաժանվում էր 13 ամսվա, որոնցից 12-ը հավասար էին և բաղկացած յուրաքանչյուր 30 օրվանից, իսկ 13-րդ ամիսն ուներ միայն 5 օր: Այդ

տոմարում շարժված գաղափարը հայտնի չէր, ամիսը բաժանվում էր սովորաբար 3 տասնօրյակի (դեկադա) կամ 6 հնգօրյակի (պենտադա): Այդ տոմարում ամանորը հաստատուն չէր. չորս տարին մեկ օրով հետ էր մնում: Եթե, օրինակի համար, 1952 թվականին ամանորը տեղի ունենար հունվարի 1-ին, ապա 1956 թվականին նա կլիներ դեկտեմբերի 31-ին, 1960 թվականին՝ դեկտեմբերի 30-ին և այլն: Հետևաբար՝ ամանորը շարժական էր և կարող էր 1460 տարվա ժամանակաշրջանում պարբերաբար հերթական կերպով համընկնել տարվա բոլոր օրերին հետ և միայն 1461-րդ տարում վերադառնալ նախկին սկզբնական տեղը: Նման տոմարը գիտություն մեջ անվանվել է «շարժական տոմար» կամ «թափառական ամանոր ունեցող տոմար»:

5-րդ դարում մ. թ. ա. վրացիները, հայերը, իրանցիները, աղվանները և Առաջավոր Ասիայի համարյա թե բոլոր ժողովուրդները (բացի բարեկրոնացիներից և եբրայեցիներից) քաղաքական և պատմական որոշ հանգամանքների պատճառով վերափոխում են իրենց երկրներում գործող տոմարները, գործածություն մեջ մտցնելով եգիպտական տիպի հաշվման հղանակները՝ ոչ թե կուրդեն, այլ որոշ ուղղումներով, հիմնականում պահպանելով միայն նրա կառուցվածքը: Օրինակ, եթե եգիպտականի վերջին ապակաաստապի տարին տեղի ունեցավ 139 մ. թ., հայկականում՝ 428-րդ թվ. մ. թ.: Եթե եգիպտականում աստղաբաշխական տեսակետից գլխավոր դերը պատկանում էր Սիրիուսի (Սուրիսի) հեղիակտիկ ծագմանը, Հայկականում այդ դերը պատկանում էր Հայկի (Օրիոնի) համաստեղությանը: Որոշ փոփոխություններ մտցրել էին և իրանցիք. առաջինն այն էր, որ նրանց կրոնական օրացույցում պահպանվել էր որպես ամսնոր գարնանային գիշերահամաձայնի օրը, երկրորդը՝ որ նրանք ժամանակի սխալն ուղղում էին ոչ թե 1.460 տարուց հետո, այլ յուրաքանչյուր 120 տարուց հետո մտցնելով մի նահանջ ամիս: Նույնպես էլ վարվեցին և մնացած բոլոր ժողովուրդները: Անանիա Շիրակացուց ամիսների անունների մասին վերը կատարված մեջբերումներն հենց վերաբերում են Հայկական այս տիպի տոմարին: Վերոհիշյալ բոլոր ժողովուրդներից միայն հայերն էին, որոնք անփոփոխ պահպանեցին իրենց այսպես կոչված հին տոմարը, սկսած 460 թվականից մ. թ. ա. մինչև 1317 թվականը մ. թ. հ.: Այդ ժամանակ արդեն զարգացող կապերը արևմտյան Եվրոպայի հետ, երկրի քայքայված վիճակը և այն, որ այդ թվականի (1317 թ.) հայկական շարժական տոմարի ամանորը համընկնում էր հունվարի

1-ի հետ, դրդեցին հայ ժողովուրդին էլ հրաժարվել իրենց հին տոմարից և անցնել Հուլյան տոմարին: Այդ տոմարին հետևում էին նաև երկու այլ ժողովուրդներ՝ ղպտիներն ու հաբեռները:

Ինչպես կեղրակացի ինքն ընթերցողը, Հովհոս Կեսարին՝ տոմարն ուղղելիս համարյա թե ոչինչ չէր մնում կատարելու: Նրա կողմից եգիպտոսից հրավիրված աստղաբաշխ Սողիզենը միայն մի փոփոխություն մտցրեց՝ աստղաբաշխով չորս տարուց չորրորդը համարել նահանջ տարի (փոխարեն իրանականի՝ 120 տարուց հետո մտցնել մեկ նահանջ ամիս ու հայկական-եգիպտականի՝ 1.460 տարուց հետո մտցնել մի նահանջ տարի): Այլ կերպ ասած՝ Սողիզենը աշխատեց կանխել առաջացող սխալն ավելի կարճ ժամանակամիջոցում: Այդ բանը վաղուց կարող էին կատարել և իրենք եգիպտացիք, եթե շինեին քուրմերի պահպանողականությունը: Հայտնի է, որ առաջին անգամ այդ փոփոխությունն առաջարկել է հենց եգիպտոսի փարավոն Սալիտեսը (որը հյուբոս էր): Այդ փաստը հիշատակված է Պլատոնի «Թիմոսին» աշխատության լուսանցքների ծանոթագրություններում: Հետագայում Պլատոնի մեծ աշխատության ժամանակ նույնն առաջարկում է և Պտղոմեոս թագավորը, որի հրամանն արձանագրված է այսպես կոչված «Կանոնային հրամանագրում» 238 թվականին մ. թ. ա. մարտի 7-ին: Նրանց ամանորը մնաց շարժական երկար դարերի ընթացքում: Հետագայում Օգոստոս կայսրի հրամանով նրանց ամանորն ամրացվեց օգոստոս ամսի 29-ի վրա՝ կառավարական օրերների համար: Սակայն բուն եգիպտական ժողովուրդը, ինչպես և հարևան հաբեռները մինչև այսօր էլ պահպանում են հին հաշիվը: 1928 թվականին Ադեբասանդրիայի պատրիարքը և ընդունեց նոր տոմարը (Գրիգորյան), բայց բնիկ ժողովուրդը շարունակում է հաշիվը պահել 5—6 հազար տարի գործածության մեջ գտնվող եգիպտական տոմարի սխառմով, միայն այն տարբերությամբ, որ նրանք դարադուր չեն հաշվում Բրիտանիայի ծննդից, այլ հռոմեական Դիոկղեսիանոս կայսրի թագավորության օրից, այն է՝ 284 թվականի օգոստոսի 29-ից: Այժմ նրանց ամանորը տեղի է ունենում սեպտեմբեր ամսվա մոտավորապես կեսին (այդ բարդ հաշիվները չենք բերում հոդվածը չմանրաբեռնելու համար):

Հին տոմարներից ամենավատ կառուցված և մեծ սխալներ պարունակողն էր հռոմեական տոմարը: Նա այնքան վատ էր, որ ճրմուռն տոնները կատարում էին ամառը, աշնանայինը՝ գարնանը: Բացի դրանից, օրա-

ցույցի հարցն ամբողջությամբ գտնվում էր քուրմերի ձեռքում: Գլխավոր քուրմը (pontifex maximus) և նրա օգնականները օրացույցը դարձրել էին ժողովրդի շահագործման զենք: Ըստ Կիկերոնի, քուրմերն օգտվելով իրենց իշխանությունից, երկարացնում էին ընտրված պաշտոնյաների ժամկետները, եթե այդ պաշտոնյաներն իրենց բարեկամներն էին, կամ կաշառել էին քուրմերին: Ըստ սովորության, Հռոմի ենթակա հսկայական հարուստ նահանգները փոխ-հյուպատոսներ էին ուղարկվում մեկ տարվա ժամկետով: Ժամկետի երկարացումն այս դեպքում մեծ նշանակություն ուներ, քանի որ դրանով երկարաձգվում էին հարկերի հավաքման և փոխ-հյուպատոսներին ու քուրմերին անձնական մեծ շահեր բերող զանազան այլ պարտականությունների կատարման ժամկետները: Բացի մասսաների շահագործումից, օրացույցի խառնաշփոթությունը այնչափ մեծ քայքայում ու տարալուծում էր առաջացնում ժողովրդի կյանքում, որ Հուլիոս Կեսարի ժամանակ օրացույցի կարգի բերելը դարձել էր ամենակարևոր հարցերից մեկը: Չպետք է կարծել, թե Հուլիոս Կեսարն օրացույցի բարեփոխություններով նպատակ է ունեցել օժանդակել ժողովրդին: Փաստորեն երկրի քաղաքական կյանքի կարգավորումն է ստիպել նրան՝ դիմել այդ բարեփոխությանը: Սխալն արդեն հասել էր այն չափին, որ 46 թվականին մ. թ. ա., օրացույցի կարգի բերելու տարվա տևողությունը ստիպված եղան ընդունել հավասար 445 օրվա, և այդ տարին, իրավամբ, անվանվեց «խառնակ տարի» (annus confusionis): Այդ բարեփոխությունը հաջողվեց կատարել Հուլիոս Կեսարին միայն այն պատճառով, որ նա միաժամանակ վարում էր գլխավոր քրմայեռի պաշտոնը: Բայց և այնպես Հուլիոս Կեսարը, որը քաջ ծանոթ էր թե՛ հավասար ամիսներ ունեցող եգիպտական կատարելագործված տոմարին և թե՛ աստղաբաշխական ընդհանուր հարցերին, մինչև վերջ չկարողացավ տանել բարեփոխությունը: Նրա օրացույցում պահպանվեցին իրար ոչ հավասար ամիսները, հունվարի 1-ը, որպես նոր տարվա օր (ամառ), որի տոնելու սովորությունը հռոմայեցիներն ընդունել էին դեռ 153 թվականին մ. թ. ա., քանի որ այդ օրվանից էր սկսում նրանց տնտեսական և վարչական տարին, երբ աշխատանքի էին անցնում նոր ընտրված հյուպատոսներն ու այլ ընտրովի պաշտոնյաները: Ահա այդ օրացույցը իր ամա-

նորով (հունվարի 1-ին)² և տարօրինակ ամիսներով մեղ ժառանգություն է մնացել հռոմայեցիներից, դործածության մեջ է մինչև այսօր, թեև այն ամենաանհաջողն է մինչև այժմ եղած բոլոր տոմարական սխառմաներից: Այսպիսով մենք տեսնում ենք, որ նոր տարվա օրը (ամառ) տարբեր շրջաններում և տարբեր ժողովուրդների մոտ կատարվել է տարվա զանազան օրերին, դրանից ոչինչ չի փոփոխվել և չէր էլ կարող փոփոխվել, որովհետև դա նոր տարին սկսելու միայն պայմանական օր է:

Այդ տեսակետից շատ հետաքրքրական է ֆրանսիական ռեղուցիոն օրացույցը: Իրական, 1793 թվականին հրատարակված ֆրանսիական ռեսպուբլիկայի օրացույցը ըստ ձևի և ըստ բովանդակության արտակարգ ինքնուրույն էր և գիտական տեսակետից ճիշտ կազմված. հնից պահպանվել էր միմիայն տարվա բաժանումը 12 ամիսների:

Նրա կառուցվածքն այսպիսին էր: Նոր տարվա օրը հունվարի 1-ից տեղափոխվում է սեպտեմբերի 22-ը, 1792 թվականին այդ օրը լույս էր ընծայվել հրամանագրի Ֆրանսիայում արքայական իշխանության լուծարքի մասին: Հրամանագրի հրատարակման օրը պատահաբար համընկել էր աշնանային գիշերահավասարի օրվա հետ: Ըստ այս օրացույցի՝ տարին բաժանվում է 12 ամսվա, յուրաքանչյուրը 30 օրից բաղկացած: Տարվա վերջին ամսվացում են 5 լրացուցիչ օր սովորական տարում և 6 օր՝ նահանջ տարում: Տարվա սկիզբը որոշվում էր գիտական ճիշտ հաշվումներով, վերացվում էին տոմարական նախկին սխառմաներում նկատվող սխալները: Օրացույցից դուրս էր հանված շաբաթվա գաղափարը, յուրաքանչյուր ամիս բաժանվում էր 3 դեկադայի (տասնօրյակի): Փոփոխված էին շաբաթվա օրվա անունները, դեկադայի օրերը համարվում էին 1-ին, 2-րդ, 3-րդ... 10-րդ (հանգրստի օր) թվանշաններով:

Հունվարի 1-ը որպես նոր տարվա օր տոնողները վերցված էին կասկածի տակ, որպես հին կարգերի հետևողներ և պահպանողներ: Նահանջ տարիների մտցնելը որոշ օրենքով չէր կատարվում, ինչպես նախատեսված էր Հուլյան տոմարով, այլ կարող էր պատահել, որ նա տեղի ունենա ոչ թե շորորդ տարում, այլ հինգերորդում: Դրա-

2. Մենք այստեղ չենք խոսում այսպես կոչված «նոր տոմարի» մասին, քանի որ նրա նպատակն է եղել ոչ թե տոմարի կատարյալ կանոնավորումը, այլ հին տոմարի (Հուլյան) ալքաթող արված բոլորների և վարկյանների սխալի ուղղումն, որը 20-րդ դարում հասել էր 13 օրվա:

նով ապահովված էր տրոպիկական տարվա տեղոթյան արժեքը:

Քրիստոնեության հետ միասին Բյուզանդիայից Ռուսաստան մուտք գործեց նաև Հուլյան տոմարը, սակայն մինչև 15-րդ դարի վերջը տարին սկսում էին մարտի 1-ից: Եվ 10-րդ համարվում էր ամանոր:

15-րդ դարավերջից մինչև 1700 թվականը Մոսկովյան թագավորությունում տարին արդեն սկսում էր սեպտեմբերի 1-ից: Միայն Պետրոս I-ը 1700 թվականից կարգադրեց տարեակիզը համարել հունվարի 1-ից:

Այսպիսով տեսնում ենք, որ շատ հնուց տարրեր ժողովուրդներ տարվա սկիզբը (ամանորը) համարում են 1) կա՛մ գարնան գիշերահավասարի օրը, 2) կա՛մ գարնան սկիզբ համարելով, մարտի 1-ը, 3) կա՛մ աշնանը, սեպտեմբերի 1-ից, կեսից կա՛մ էլ աշնանային գիշերահավասարի օրը, 4) կա՛մ հունվարի 1-ից և 5) կա՛մ շարժական տոմարում, փոփոխական ամանորով, որը կառող էր տեղի ունենալ տարվա որևէ օրին:

Հետևապես, միանգամայն ճիշտ է այն միտքը, թե ըստ ցանկության տարվա օրերից յուրաքանչյուրը պայմանականորեն կարելի է համարել որպես նոր տարվա օր (ամանոր) և դրանից կյանքում ոչ մի փոփոխություն տեղի չի ունենա:

Հնում եղածներից իմաստ ունեցող պիտի

համարել այն ամանորը, որը համընկնում էր գարնանային գիշերահավասարի հետ, երբ, մեր հյուսիսային կիսագնդում, սկսում էր արթնանալ բնությունը, սկսում էր գարունը և դրա հետ միասին՝ դաշտային աշխատանքները: Դա իրոք մի գեղեցիկ գարնանային տոն էր: Իմաստավորված է նաև այն ամանորը, որը համընկնում էր աշնանային գիշերահավասարի հետ, երբ արդեն մարդկությունը ավարտել էր դաշտային աշխատանքները և հավաքել իր աշխատանքի բերքը (բերքի տոն):

Ինչպես տեսնում ենք, հունվարի 1-ը ոչընչով աչքի ընկնող օր չէ, եթե ժամանակին նա արժեք է ունեցել հոռմայեցիների համար, այսօր մեզ համար նա արժեք չունի:

Պարզ է, որ հարցին շատ ավելի խելացի մոտեցան ֆրանսիական ռեսպուբլիկական օրգանները և գիտնականները, իր նոր տարվա օրը նշանակեցին այն օրը, երբ ֆրանսիական ժողովուրդը համարում էր իրեն ազատագրված արքայական կառավարությունից և արքաներից: Բայց, դժբախտաբար, այդ ամանորը գործածվեց շատ կարճ ժամանակ, քանի որ Նապոլեոնը հետագիմական շրջանների հետ միասին դավաճանեց ֆրանսիական ժողովուրդին: Հետագրքական նաև այն է, որ Փարիզի կոմունայի ժամանակ այդ տոմարը նորից վերականգնվեց, սակայն շատ կարճ ժամանակով:

